

Shuhrat RAHMANQULOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Umumiy psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail:sh_rahmanqulov@gmail.com
Tel:90 544 02 39

JDPU f.f.f.d.(PhD) Abdurahmonov Akbar taqrizi asosida

YOSHLARDA FAOL HAYOTIY POZITSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSI

Аннотация

Maqolada jamiyatning faol qatlami bo'lgan yoshlarda faol hayotiy pozitsiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari tahlil etilgan. Shuningdek, yoshlarda faol hayotiy pozitsiya shakllanishida ta'lim tizimining o'rni masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, faol hayotiy pozitsiya, ta'lim, tarbiya, hayotiy strategiya, intellektual olam, ijtimoiylashuv, madaniy qadriyatlar, ma'naviy salohiyat.

THE PROBLEM OF FORMING AN ACTIVE LIFE POSITION IN YOUNG PEOPLE

Annotation

The article outlines the socio-psychological mechanisms of the formation of active life positivity in young people with an active layer of society. Also, issues of the role of the educational system in the formation of an active life position in young people are considered.

Key words: society, active life positivity, education, upbringing, life strategy, intellectual world, socialization, cultural values, spiritual potential.

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ ЖИЗНЕННОЙ ПОЗИЦИИ У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье проанализированы социально-психологические механизмы формирования активной жизненной позиции у молодых людей, являющихся активными слоями общества. Рассмотрены также вопросы роли системы образования в формировании у молодежи активной жизненной позиции.

Ключевые слова: общество, активная жизненная позиция, образование, воспитание, жизненная стратегия, интеллектуальный мир, социализация, культурные ценности, духовный потенциал.

Kirish. Har qanday jamiyat taraqqiyoti uning bag'rida kamolga yetayotgan shaxsning ongi, dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi, bir so'z bilan aytganda inson omili bilan bevosita bog'liq ekanligi ayni haqiqatdir. Shu boisdan ham mamlakatimizda shaxs tarbiyasini izchil va zamon talablariga muvofiq olib borish bugungi kunda, avvalo ta'lim-tarbiya tizimi oldidagi birinchi darajali vazifa qilib belgilangan. Va buning amaliy isbotini so'ngi yillarda mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz"[1, 14] degan ezgu g'oyasi ostida amalga oshirilayotgan islohotlar misolida ko'rib turibmiz.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Yoshlik hayot siklining biologik jihatdan ma'lum bir bosqichi sifatida universaldir, ammo uning o'ziga xos yosh doirasi, u bilan bog'liq ijtimoiy holat va ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, ijtimoiy-tarixiy xususiyatga ega va ijtimoiy tuzumga, madaniyatga va ushbu jamiyatga xos bo'lgan ijtimoiylashuv qonunlariga bog'liq.

Shaxsning faoliyati - bu asosiy xususiyatlarini (maqsadga muvofiqlik, motivatsiya, xabardorlik, harakatlar usullari, hissiyotlilik), shuningdek tashabbuskorlik va vaziyatlilik kabi xususiyatlarning mavjudligi bilan ajralib turadigan maxsus faoliyatdir.

Shaxsning faol hayotiy pozitsiyasini rivojlantirish - bu tashqi va ichki ta'sirlar, o'z sa'y-harakatlari va maxsus qurilgan pedagogik sharoitlar ta'siri ostida shaxsning kognitiv, motivatsion, axloqiy va xulq-atvor sohalarini ongli, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega, psixologik jihatdan aniqlangan, fuqarolik yo'naltirilgan mustahkamlash va rivojlantirishning doimiy jarayoni tushuniladi.

Yoshlar har doim ham to'liq foydalanilmaydigan katta salohiyatga ega - harakatchanlik, tashabbuskorlik, innovatsion o'zgarishlarga moyillik, yangi texnologiyalar, salbiy muammolarga qarshi turish qobiliyati. Belgorod viloyatida ushbu tendentsiyalarni bartaraf etish va doimiy rivojlanishning samarali tizimini yaratish va iqtidorli yoshlarni mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadida dasturlar va loyihalarni amalga oshirishga tayyorlash uchun etarli asos yaratildi.

Qat'iy hayotiy yo'nalish va o'z hayotiy strategiyalarini ishlab chiqish - bu hozirgi murakkab zamonaviy dunyoda yoshlar moslashuvining zarur shartlaridir. Yoshlarimiz o'zidan oldin o'tgan avlod to'plagan barcha ijtimoiy yutuqlarni qanchalik tez o'rganib, o'z ijodiy faolligida: mehnatda, fanda, siyosiy faoliyatida amalga tatbiq qilishni o'rgansa, shunchalik tez shaxs sifatida ijtimoiylashadi, ya'ni jamiyatdga moslashadi. Bunda ta'lim-tarbiya jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'lim va tarbiya ijtimoiylashuvning yetakchi va hal qiluvchi negizidir. Tarbiyaning asosini ta'lim, ya'ni oldingi avlod tomonidan to'plab kelgan bilimlar va madaniy qadriyatlarini yoshlar ongiga singdirish jarayoni tashkil qiladi.

Ta'lim jamiyatni yuksaltirish yo'llarini ko'p jihatdan belgilab beruvchi ijtimoiy institutni o'zida ifoda egadi, chunki aynan u demokratik jamiyat ustuvorliklariga muvofiq yangi ijtimoiy ong shakllanishiga ko'maklashadi. Ta'lim va hozirgi zamon jamiyatining bunday o'zaro yaqin munosabati tabiiydir, chunki ta'lim tizimi ijtimoiy bilimlar va professional ko'nikmalarni belgilabgina qolmay, balki asosiy mezonlar va hayotiy qadriyatlarini, shaxs va jamiyatning pozitsiyasini shakllantirib, ertaga hayotga qadam quyuvchilarni hayotga tayyorlab voqea-hodisalardan oldinda boradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining muhim vazifalaridan biri - shaxs va jamiyat munosabatlarini konstruktiv tarzda yo'lga qo'yish, yoshlarda hayotiy pozitsiyani shakllantirishdan iborat bo'lmog'i lozim. Yoshlar jamiyat hayotiga kirib borar ekan ularda atrof-muhitga, kishilarga, qadriyatlarga va o'ziga nisbatan muayyan hayotiy pozitsiya ham shakllanib boradi. Ular hayotida ro'y beradigan turli-tuman hodisalar muqarrar ravishda ong va dunyoqarashga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu katta hayotga qadam

qo'yayotgan yoshlarda juda og'riqli kechishi ham mumkin. Ba'zida hayotning turli qiyinchiliklari, taloto'plari va evrilishlari oldida yoshlarda o'ziga nisbatan ishonchsizlik, hayotiy mo'ljallarning yo'qolishi, yuksak maqsadlar qo'yishdan cho'chish, o'z imkoniyatlarini yetarlicha baholay olmaslik kabi salbiy hayotiy pozitsiya shakllanishi ham mumkin. Bu esa o'z navbatida yoshlarning jamiyatda o'zlarining munosib o'rnini topa olmasligi, hattoki turli yot g'oyalar ta'siriga tushib qolish ehtimolini oshiradi. Shu boisdan ham ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsda konstruktiv hayotiy pozitsiya shakllanishiga ko'mak berishi zarur.

Yoshlarning hayotiy pozitsiyasi hayotda tutgan o'rni va o'z vazifasini to'g'ri anglashi xamda uni ro'yobga chiqarish uchun o'ziga xos yo'llanma bo'lib xizmat qiladi. U jamiyat uchun yo'sermahsul, yo'shaxsning passivligiga olib boruvchi cheklangan, barqaror bo'lmagan, mustaqillikka yod bo'lishi mumkin. Olimlarning fikricha, "yoshlik chog'ida o'zini ifodalash, o'zini ro'yobga chiqarishga ehtiyoj paydo bo'ladi, o'zini ro'yobga chiqarish sohasini va uning usullarini tanlash, eng avvalo, yoshlik yillarida yuz beradi" [2, 255].

Yoshlar guruhini tahlil qilishda, shuningdek, ularning jamiyatdagi o'rnini, maqomini va rolini ajratib ko'rsatish zarur. Yoshlik har bir inson o'z taqdirini o'zi belgilab olishi, o'z qobiliyati va iqtidorini mumkin qadar ro'yobga chiqarish imkonini beruvchi muvaffaqiyatli hayot yo'liga yetaklovchi yagona to'g'ri yo'lni topishi lozim bo'lgan davr deb hisoblanadi. Bu davr o'z "Meni"ning og'riqli qiyin jarayoni bilan birga kechadi. J. G. Mid ta'rifiga binoan, bu quyidagicha ko'rinish oladi: "Yoshlar ulg'ayib, ijtimoiylashtirish jarayonida ularni tayyorlagan dunyoga emas, boshqa dunyoga kelib qoladi. Kattalar tajribasi yaramaydi. Yoshlarni ijtimoiy tuzilmada bir nuqtai nazardan mashg'ulotlarga tayyorlaydilar, tuzilma esa boshqacha, avvalgi pozitsiya unda yo'q"[3, 56].

Tahlil va natijalar. J.G.Midning yoshlarning ijtimoiy hayotiy pozitsiyasi to'g'risidagi fikri bir qarashda keskin va bir tomonlama tuyulsada, chuqur mushohadaga chorlashi bilan e'tiborga molikdir. Buni hozirgi ta'lim-tarbiyaning bir qator ustuvor xususiyatlari, asosiy tamoyillari bilan bog'lash mumkin.

Birinchiidan, ta'lim-tarbiya jarayonining realikdan ko'ra, ko'proq idealistik mohiyatga ega bo'lib qolganligi. Bunda tizim J.Mid aytganidek, yoshlarni ko'proq nazariy bilimlar bilan to'yintiradi (biroq aksariyat yoshlar bu bilimlardan amalda foydalanish ko'nikmasiga ega emas) va ideal hayotga tayyorlaydi. Bu hususiyat ta'lim-tarbiya tizimining barcha bosqichlarida kuzatiladi. Bu aslida hozirda ta'lim-tarbiya tizimi duch kelgan paradoksal vaziyatdir. Yo tizim yoshlarni muammolardan holi bo'lgan "ertaknamo" jamiyatda yashash ko'nikmalarini shakllantirish orqali sog'lom va normal jamiyat qurilishiga erishishi lozim, yoki yoshlarni real dunyoga (murakkab hayotning turli muammoli vaziyatlariga) tayyorlab ideal maqsadlardan uzoqlashtirish kerak. Tizim mazkur dilemmada birinchi yo'lni tanlagan va buning natijasida katta hayot (real hayot)ga qadam qo'yayotgan yoshlar asosan 15-18 yoshda birdaniga notanish olamga tushib qolishdek ulkan bosimga duch keladilar. Bu ularning hayotiy strategiyasini havf ostida qoldiradi hamda keyinchalik jamiyatga nisbatan yo radikal yoki loqayd kayfiyatni yuzaga keltiradi. Balki bu suidsidal holatlarning aynan mana shu yoshda yuqori darajada bo'lishining sabablaridan biri bo'lishi ham mumkin.

Ikkinchiidan, ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarning ekzistensial ehtiyojlarini inobatga olishning sustligi yaqqol seziladi. Ekzistensial pedagogikaning rivojlanmaganligi yoshlar bilan bog'liq turli ekzistensial muammolarning o'z vaqtida hal etilmasligiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Gap shundaki, hozirgacha o'z ta'sirini saqlab qolgan sobiq Sovet Ittifoqi fani va pedagogikasida uzoq vaqt davomida mahalliy olimlar ekzistensial falsafaga shubha bilan qaraganlar va hozirgi pedagogikamiz ham ushbu yondashuvdan butunlay halos bo'la olmagan. Sovet pedagoglari "Burjua" falsafasi Sovet Ittifoqi xalqlarining siyosiy hayoti mafkurasiga zid bo'lib, ijtimoiy ongga ham jiddiy zarar etkazadi, deb hisoblashgan. Bunday yondashuvga misol tariqasida "Pedagogika tarixi" darsligida (1981) gi quyidagi fikrlarni keltirish mumkin: "Har doim va hamma joyda o'z "ekzistensiyasi", o'z "men"ini namoyon qilish zarurligi haqidagi ekzistensialistik targ'ibot yoshlarni ijtimoiy manfaatlaridan chalg'itadi. Ekzistensializm inson va jamiyatni (jamoani) bir biriga qarama-qarshi qo'yadi. Ekzistensializm pedagogikasi shaxsni jamoaga "singib ketish"ini salbiy hisoblovchi burjua tizimining yoshlarni ijtimoiy, ayniqsa, ishchilar (proletar) harakatlardan uzoqlashtirishga bo'lgan umidlarini aks ettiradi. U jamoadagi tarbiyaning marksistik tamoyillariga qarshi yo'nalgan bo'lib burjua jamiyatiga xos bo'lgan kishilar o'rtasidagi munosabatlarni abadiy deb hisoblaydi. Ekzistensializm nazariyotchilari tarbiyada aqliy rivojlanish emas, balki hissiy rivojlanishni muhim ahamiyatga ega, deb hisoblaydilar. Intellektual rivojlanishni emosional rivojlanishga qarshi qo'yish nafaqat dunyo ilm-fan ma'lumotlariga, balki sog'lom fikrga ham ziddir"[4, 114-115]. Biroq, bugungi kunda mahalliy fan qiziqish bilan ekzistensialistlarning (ham faylasuf, ham psixologlarning) qarashlariga murojaat qiladi, ularning ko'pgina g'oyalarini tushunadi va qabul qiladi. Ba'zi bir ekzistensial jihatlariga murojaat qilish, bizning fikrimizcha, zamonaviy ta'limda pedagogika fanning faoliyat maydonini kengaytiradi. Hozirda mamlakatimiz pedagog olimlarining muhim vazifalaridan biri ta'lim muammolarini hal qilishda muhim bo'lgan ekzistensializm g'oyalarini pedagogik asosga yo'naltirishdir. Pedagogikaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, ta'lim nazariyasi va amaliyotiga nisbatan mavjud bo'lgan pozitsiyani qayta ko'rib chiqishimiz, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarining ba'zi jihatlari, xususan shaxsning o'zini o'zi ishonitirish muammolari, ijodkorlik, erkinlik va unga mutanosib ravishda javobgarlikni olish qobiliyatlari, vijdoni tarbiyalashga, bir so'z bilan aytgan konstruktiv hayotiy pozitsiyani shakllantirishga e'tibor qaratish lozim.

Uchinchiidan, ta'lim-tarbiya ijtimoiy o'zgarishlarga eng tez moslashuvchan va ayni vaqtda ana shu o'zgarishlarni determinantlaydigan jarayon bo'lishi kerak. Zero, stereotiplar hukmronlik qilgan ta'lim-tarbiya zamondan ortda qolish va reallikdan uzoqlashtirishga mahkum. Shu boisdan ham bunda nafaqat pedagogika, balki turli fanlar: falsafa, sosiologiya, psixologiya fanlari kesimida metodologik monitoringni tizimli yo'lga qo'yish, bu borada mana shu fanlar kesimidagi ilmiy-tadqiqotlarni kuchaytirish zarur. Bu zamon talablariga mos kelmay qolgan ta'lim-tarbiyaga oid eskicha yondashuvlarni aniqlash va ulardan voz kechish imkonini beradi. Bir so'z bilan aytganda bu borada konservativ yondashuvlar mutlaq hukmron bo'lishiga yo'l qo'yimaslik lozim. Bu qadriyatlarini muntazam qayta baholab borishni taqozo etadi. Gap shundaki, ohirgi vaqtlarda ijtimoiy tarmoqlarda ta'lim-tarbiya jarayonida ayrim pedagoglar tomonidan tarbiyalanuvchi, o'quvchi yoki talabaga nisbatan kuch ishlatilishi bilan bog'liq vaziyatlar keng muhokama qilinmoqda. Bunda ikki hil dunyoqarash, ya'ni liberal va konservativ dunyoqarash to'qnash kelayotganini guvohi bo'lishimiz mumkin. Kuch ishlatish, zo'rvonlik va qo'rqitish vositasida itoatkorlik sifatini shakllantirishga asoslangan ta'lim va tarbiya quldorlik hamda feodal tuzumlardan qolgan stereotiplar hisoblanadi aslida. Bunday yondashuv ohir-oqibatda mute', infantil va o'zining mustaqil fikriga ega bo'lmagan, tashabbusiz shaxs shakllanishiga olib keladi. Biz yoshlarni sifatli ta'lim va tarbiya olishga haqli iste'molchi shaxs sifatida qaramas ekanmiz, ta'lim-tarbiya va motivatsiya bir-biridan ayro hodisalar bo'lib qolaveradi.

To'rtinchidan, kichik yoshlikdan boshlab bolada hayotiy maqsadlar qo'yish va unga stimuly berish shaxs hayotiy pozitsiyasi shakllanishining muhim shartidir. Bu avvalo oiladagi tarbiya jarayonidan boshlanadi. Biroq, hayotiy kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, oila instituti bolada hohish va istaklarni maqsad darajasiga ko'tarishga yetarlicha imkon topa olmayotir.

Aksariyat oilalardagi ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar haotik va fatal tarzda yo'lga qo'yilgan. Aksariyat ota-onalar yo tirikchilik tashvishi bilan band, yoki ularda pedagogik-psixologik bilim hamda tajriba yetishmaydi. Natijada bola sosializatsiyaning ilk va muhim bosqichini yo televizor qarshisida, yoki o'z tengdoshlari bilan muloqotda o'tkazadi. Amerikalik mashhur psixolog olim E.Bern tadqiqotlari shundan darak beradiki, shaxsda hayotiy pozitsiya, ya'ni boshqa kishilarga, qadriyatlarga va o'ziga bo'lgan barqaror va o'zgarishi qiyin bo'lgan nuqtai nazar, qarash va munosabatlari bolada 3-7 yoshgacha oilaviy munosabatlar ta'sirida shakllanib ulgurur ekan [5, 23]. Aynan mana shu yoshda bolaning keyingi butun hayotiy yo'lini belgilab berishga qodir hayotiy maqsadlar ham shakllana boshlaydi. Biroq, aksariyat holatlarda nafaqat oila va maktabgacha tarbiya muassasi, balki maktab yoshida ham shaxsda hayotiy muhim maqsadlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik faoliyat nihoyatda sust yo'lga qo'yilgan. Ta'lim-tarbiya muassasalarida malakali psixolog mutaxassislar yetishmasligi ham muammoning asl sabablaridan biridir. Odatda hayotiy maqsadlar yoshlikdan bola tomonidan muayyan kasb-korni tanlash uni ana shu maqsadlarining muhim vositasi sifatida qabul qilish jarayoni bilan kechadi. Bolalikdan muayyan professional pozitsiyani shakllantirish yuksak kadrlar tayyorlash va kadrlarni joy-joyiga qo'yishning muhim negizi hisoblanadi. Zero, mehnat samaradorligi va kasbga muhabbat uzviy aloqador hodisalardir. Biroq, qator tadqiqotlar olib borib shunday hulosaga keldikki, oliy ta'limda tahsil oluvchi aksariyat talabalarda kasb tanlash mezoni hayotiy maqsad va qiziqishlardan emas, balki imkoniyat va zarurat natijasida kelib chiqqanligi muammoning naqadar jiddiyligini ko'rsatadi (sosiologik so'rovda ayrim fakultetlarda 60-70% gacha o'z tanlagan kasbiga qiziqishning yo'qligi kuzatildi).

Xulosa. Faol hayotiy pozitsiya o'qituvchilar va talabalar orasida pedagogik jarayonning barcha ishtirokchilarining o'zaro harakatlar uchun, uning ishtirokchilarining qo'llab-quvvatlanadigan va takomillashtirilgan munosabatlari sifati, o'quv faoliyati natijalari uchun juda katta darajadagi javobgarlikni anglatadi. Umuman fikrlarimizni muxtasar qilib aytganda, shaxsda faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishda ta'lim-tarbiya jarayonining o'rni va ahamiyati katta. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiya jarayonini puxta tashkil etish, undagi kamchilik va muammolarni vaqtida bartaraf etib borish, bu jarayonga zamon talabidan kelib chiqib innovasion yondashuvlarni keng joriy qilish nihoyatda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T., O'zbekiston, 2016. –B.14.
2. Abulxanova K. A. Strategiya jizni. -M.: Мыsl, 1991. S.255.
3. Mead G. Mind, self and society. - Chicago, 1934. P.56.
4. Istoriya pedagogiki / Pod red. M. F. Shabayevoy. - M. : Prosvetsheniye, 1981. –S.114-115.
5. Berne E. Classification of Positions. Transactional Analysis Bulletin, 62(3), 1962. p.23.